

HUDUDLARNI IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA TARTIBGA SOLUVCHI DAROMADLARNING O'RNI

Amrulloev Dadaxon Nurmat o'g'li

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10004194>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 04-October 2023 yil
Ma'qullandi: 08- October 2023 yil
Nashr qilindi: 14- October 2023 yil

KEY WORDS

byudjet, daromat, soliq, davlat,
iqtisodiy rivojlanish

ABSTRACT

Ushbu maqolada muallif hududlarni iqtisodiy rivojlantirishda tartibga soluvchi daromadlarning o'rni bilan bog'liq jarayonlarni va omillarni ko'rib chiqdi.

O'zbekiston Respublikasining barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga bo'lgan ehtiyoj hududiy takror ishlab chiqarish jarayonlarini davlat tomonidan tartibga solishning turli shakllari va usullaridan foydalanishga nisbatan hukmron bo'lgan qarashlar va yondashuvlarni tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qildi, ular orasida byudjet eng muhim va universal tartibga solish vositasidir [3]. Iqtisodiyotni byudjet orqali tartibga solishning samarali mexanizmini shakllantirish bozor munosabatlariga o'tishning salbiy oqibatlarini yumshatibgina qolmay, balki makro va mikro darajada moliyaviy-iqtisodiy, qayta taqsimlash munosabatlarini normallashtirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. hududiy ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosibliklarni moslashtirish. Byudjet usuli iqtisodiyotning ehtiyojmand tarmoqlariga, aholi toifalariga, mamlakat hududlariga mablag'larning aniq maqsadli yo'naltirilishini ta'minlaydi, buning natijasida ulardan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Bozor munosabatlari sharoitida byudjetning roli sezilarli darajada oshadi, u qonun sifatida tasdiqlangan yagona rejalashtirish hujjati bo'libgina qolmay, balki butun moliyaviy-iqtisodiy iqtisodiyotni tashkil etishning asosi bo'lib qoladi. Shu bilan birga, ijtimoiy soha faoliyatidagi yangi ustuvorliklar modernizatsiya qilingan sohani moliyalashtirishning mos mexanizmini ishlab chiqishni talab qilmoqda. Ushbu mexanizmning samaradorligi ko'p jihatdan foydalaniladigan imtiyozlarga, byudjetlararo munosabatlar sub'ektlari tomonidan tezkor qarorlar qabul qilish imkoniyatlariga, byudjet tizimi sub'ektlarining vakolatlarini nomarkazlashtirish darajasi va xarajatlarni qoplash uchun tegishli daromad manbalari bilan ta'minlash bilan bog'liq. Amaldagi qonunchilikka muvofiq O'zbekiston Respublikasida tartibga soluvchi daromadlardan tushgan tushumlar byudjet tizimi byudjetlari o'rtasida taqsimlanadi. Byudjet tizimi byudjetlari o'rtasidagi tartibga soluvchi daromadlardan ajratmalarning normativlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti yoki u vakolat bergan organ tomonidan belgilanadi. Tartibga soluvchi daromadlardan Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika byudjetiga, viloyatlarning viloyat byudjetlariga, Toshkent shahrining shahar byudjetiga

hamda tumanlar va shaharlar byudjetlariga ajratmalarning normativlari tegishincha Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari tomonidan tasdiqlanadi. Tartibga soluvchi daromadlarni byudjet tizimining byudjetlari o'rtasida taqsimlash O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

Byudjet bozor mexanizmida faol rol o'ynab, korxonalar moliyasini, shuningdek, hududiy iqtisodiyotni barqarorlashtirish va rivojlantirishda muhim iqtisodiy dastaklardan biri bo'lib xizmat qiladi. Byudjet, davlat va munitsipal hokimiyat organlari YaIMning bir qismini (YaHM) qayta taqsimlashni amalga oshirgan holda, ijtimoiy takror ishlab chiqarish tarkibini o'zgartiradi, boshqaruv natijalariga ta'sir qiladi, makroiqtisodiy muvozanatni saqlaydi va ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshiradi. Har qanday davlat byudjeti faoliyatining tashkiliy shakli byudjet tizimidir. Unda mintaqaviy va mahalliy darajalarning mavjudligi, davlat mavjudligining ajralmas elementlari sifatida, alohida hududlar va xokimiyatlar miqyosida ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish zarurligini aks ettiradi.

Mintaqaviy iqtisodiyotni byudjetdan tartibga solishda byudjetga to'lovlar (soliq va tartibga soluvchi daromadlar) ham, byudjetdan moliyalashtirish ham bir xil darajada muhimdir. Biroq, bu ular bir xil funktsiyani bajaradi degani emas. Soliq va byudjetga boshqa to'lovlar, asosan, turli soliq regulyatorlari (stavkalar, imtiyozlar, to'lov shartlari va h.k.) yordamida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning o'z moliyaviy bazasini tartibga solishga qaratilgan bo'lib, ularning ixtiyorida qolgan resurslar faqat moliyaviy ta'sir darajasiga ishlaydi. Byudjet xarajatlari boshqa funktsiyani bajaradi – ular yuridik va jismoniy shaxslarning, shuningdek, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat va hukumatlarning moliyaviy imkoniyatlarini oshiradi (moddiy yordam davlat byudjetdan, tartibga soluvchi daromadlar asosida ajratilganda). Ular iqtisodiyotning orqada qolgan tarmoqlarini, O'zbekiston Respublikasining hududlarini, rentabelli korxonalarni tanlab rivojlantirishga hissa qo'shishi, zamonaviy yuqori texnologiyali, import o'rnini bosuvchi sanoat va tovarlarning paydo bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, jamiyatdagi ijtimoiy keskinlikni bartaraf etish, ishsizlikni kamaytirish, talab va taklifni, demak, byudjet daromadlari bazasini kengaytirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonda va Qoraqalpog'istonda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida yetarli darajada tartibga solinadigan byudjet va soliq siyosati yo'qligi sababli keskin vaziyat yuzaga keldi. Bundan tashqari, ko'plab ekspertlarning fikriga ko'ra, O'zbekistondagi iqtisodiy pasayish asosan qishloq xo'jaligining vayron bo'lishi bilan bog'liq. Uning inqirozli holati ishlab chiqarishga va demakki, qishloq xo'jaligi bilan bog'liq bo'lgan tarmoqlarga talabga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Tabiiyki, bunday sharoitda qishloq xo'jaligi mashinasozligi va iqtisodiyotning boshqa turdosh tarmoqlari mahsulotlariga talab sezilarli darajada kamaydi. Bunday holatning asosiy sababi agrosanoat kompleksini tartibga solish va rag'batlantirish bo'yicha samarali davlat siyosatining yo'qligi, qishloq xo'jaligiga byudjet mablag'larining keskin kamayishidir.

Qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun, birinchi navbatda, qishloq xo'jaligi korxonalarini davlat, viloyat va mahalliy byudjetlar hisobidan subsidiyalashni tartibga solish va ob'ektiv asosga qo'yish kerak. Subsidiyalar, birinchi navbatda, agrosanoat majmuasining rentabelligi eng yuqori bo'lgan bunday fermer xo'jaliklariga to'lanishi kerak. Tanlangan byudjetni qo'llab-quvvatlash samaradorligining mezonlari rentabellik darajasi va resurs salohiyatidan foydalanish hisoblanadi. Subsidiyalarni ajratish mexanizmi chorvachilik va parrandalar mahsuldorligi (rentabelligi)ning sotish hajmi va samarali chegaralari bo'yicha

o'tgan yil natijalariga qarab bosqichma-bosqich oshirish stavkalari (hajmi) tizimiga asoslanishi kerak.

Bundan tashqari, davlat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining qishloq xo'jaligiga byudjet ta'siri darajasini tavsiflovchi ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu ko'rsatkichlar qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun byudjet xarajatlarining mutlaq va nisbiy hajmini o'z ichiga oladi; o'rtacha dehqon xo'jaligiga va qishloq xo'jaligiga tegishli subsidiya miqdori; qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish qiymatida byudjet mablag'larining ulushi; xo'jalik yurituvchi subektlarning sof daromadida (foydasida) byudjet mablag'larining ulushi; byudjetga soliq to'lovlari va qishloq xo'jaligini moliyalashtirish uchun byudjetdan ajratmalarning nisbati.

Zamonaviy byudjet siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri bu O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hududlarning huquq vakolatlarini amaliy amalga oshirish nuqtai nazaridan byudjet va byudjetlararo munosabatlar muammolarini hal qilishdir. Shu bilan birga, byudjetlararo munosabatlarni shakllantirishning yangi tamoyillarini joriy etishdan oldin davlat, mintaqaviy va mahalliy byudjetlar o'rtasida xarajatlar turlarini aniq taqsimlash, Respublika sub'ektlari o'rtasida va xokimiyatlar yurisdiksiya va vakolatlarini belgilash bo'yicha ishlar olib borilishi kerak. O'z navbatida, O'zbekiston Respublikasining zamonaviy byudjet tuzilmasi tamoyillari turli darajadagi byudjetlar o'rtasidagi daromadlar o'rtasidagi bunday farqga ko'proq mos keladi, bunda davlat sub'ektlarining konsolidatsiyalangan byudjetlarida tartibga solinadigan daromadlarning ulushi, sezilarli darajada kamayishi va shunga mos ravishda har bir byudjet darajasi bo'yicha belgilangan tartibga soluvchi daromadlar darajasi oshib boradi, bu esa hududlarning soliqlarni undirish va daromadlar bazasini ko'paytirishga, shuningdek, byudjetlararo munosabatlarni uyg'unlashtirishga olib keladi. Bu byudjetlarning yuqori mustaqilligini ta'minlaydi, ularning davlat hududiy iqtisodiy siyosatini amalga oshirishdagi rolini faollashtiradi, davlat sub'ektlariga o'z hududlarini kafolatlangan byudjet mablag'lari hisobidan uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish prognozlarini va dasturlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Shunday qilib, bozor iqtisodiyoti sharoitida byudjet deyarli barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar bilan soliq, daromadlar va tushumlar hamda byudjetdan moliyalashtirish orqali ularning moliyaviy rejalari va faoliyati ko'rsatkichlari bilan bog'lanib, ularning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Byudjet rolining kuchayishi quyidagilar bilan bog'liq:

- ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirishga va iqtisodiyotni tarkibiy isloh qilishga soliq solish va xalq xo'jaligining turli tarmoqlari va mamlakat hududlariga investitsiyalarni moliyalashtirish orqali ko'maklashadi;

- keng ta'sir doirasiga ega, chunki byudjet munosabatlari hududiy takror ishlab chiqarish jarayonining barcha jabhalarini qamrab oladi;

- davlat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining asosiy moliyaviy rejasi bo'lib, kelgusi byudjetlar uchun tegishli hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlariga tuzatishlar kiritish, moliyaviy rejalari va prognozlarini, ko'rib chiqish, ularni boshqarish usullari va ijro etish jarayonida tasdiqlash;

- iqtisodiy kategoriya sifatida byudjetni qayta taqsimlash xususiyati va byudjet mablag'laridan maqsadli foydalanish xususiyatidan kelib chiqqan holda yuqori samaradorlik darajasi bilan ajralib turadi;

- bu davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirishning moslashuvchan qurolidir, chunki iqtisodiyotni boshqarishning byudjet usullari bir marta va umuman beriladigan dastaklar tizimi sifatida shakllanmaydi, mamlakat hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining maqsad va vazifalaridagi o'zgarishlarga muvofiq, balki ularning dinamik, doimiy rivojlanib borayotgan majmui bo'lib, ular o'zgartiriladi.

Yuqorida olib borilgan tadqiqotlarimiz asosida aytish mumkinki, xududlarni ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirishda tartibga soluvchi daromadlarning roli kattadir. Shu boisdan, mahalliy byudjetlarning moliyaviy strategiyalarini ishlab chiqishda daromad va xarajatlarni bir paytda e'tiborga olish muhim hisoblanadi, deb o'ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://lex.uz/docs/4803531> [O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori]
2. Iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash bo'yicha asosiy yo'nalishlar belgilandi//Xalq so'zi, 2023 y. 10 iyun, №122.
3. Muminova E.A. O'zbekiston Respublikasi hududlarini rivojlantirishdagi muammolar va ularning yechimlari// "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, 2022 yil.

INNOVATIVE
ACADEMY